

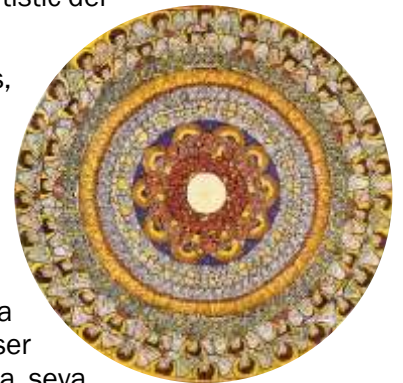
HILDEGARDA DE BINGEN: PENSAR, IMAGINAR I CREAR A L'EDAT MITJANA

Georgina Rabassó*

RESUM

Roswitha de Gandersheim, Heloïsa del Paràclit, Herrada de Hohenbourg, Hadewijch d'Anvers, Margarida Porete, Caterina de Siena, Juliana de Norwich... Són cada cop més nombroses les autores i pensadores medievals que es coneixen. Alguns dels seus còdexs han arribat fins als nostres temps i han sortit a la llum quan se'ls ha anat a cercar. Aquesta sessió tracta d'una de les figures més rellevants del segle XII: Hildegarda de Bingen (1098-1179), una pensadora que va participar del renaixement intel·lectual i artístic del segle XII amb les seves obres, encara avui poc estudiades i traduïdes.

Hildegarda és autora d'un corpus ampli, que comprèn escrits visionaris, obres mèdiques i composicions líriques i musicals, així com un extens epistolari i una *Lingua ignota* que aplega més de mil paraules. Les seves obres de visions, *Scivias*, *Liber vite meritorum* i *Liber divinatorum operum*, són un testimoni de com el discurs d'Hildegarda recull i transforma referents implícits filosòfics i creatius en un imaginari que parla amb veu pròpia. Del *Scivias* i del *Liber divinatorum operum* es conserven diversos manuscrits il·luminats, les il·lustracions dels quals Hildegarda hauria inspirat iconogràficament. Si bé, en l'àmbit artístic destaca sobretot per ser la compositora d'autoria coneguda més prolífica de l'Edat Mitjana. La seva *Symphonia armonie celestium revelationum* recull cançons que evocuen de manera pràctica la concepció hildegardiana de la música i el cant: essent un eco de l'harmonia celeste. D'aquesta harmonia i de les relacions entre l'univers i l'ésser humà (*mundus maior / mundus minor*) se n'ocupa també a les primeres pàgines del *Beate Hildegardis Cause et cure*, títol amb que s'anomena una de les seves obres mèdiques; l'altra es coneix com a *Physica*. Ambdues, escrites sense apel·lar al do visionari, podrien ser la base experimental de les visions de l'univers del *Liber divinatorum operum*, obra cosmològica en essència. En ella Hildegarda postula la figura de *Caritas* com la força ígnia de la substància de la divinitat i com l'ànima del món platònica. *Caritas*, origen de la vida i del moviment, delega en una detallada mecànica èdica el ser la causa del moviment del firmament i dels planetes.

L'ésser humà, centre de la creació, es situa al bell mig de l'univers. Es troba en una cruïlla on els vents i els astres influeixen en el seu comportament moral i també en la seva salut, ja que proporcionen l'equilibri –o bé el desequilibri– dels humors corporals. Finalment, el vast epistolari ens presenta Hildegarda de Bingen com una figura visible en el context religiós i polític del seu temps. Les cartes també ens informen sobre els seus interlocutors (papat, emperadors, teòlegs, *magistri* i *magistrae*, entre d'altres) i sobre els temes que ocupaven els seus diàlegs. Hildegarda va fundar dos monestirs de l'orde benedictí (Ruperstberg i Eibingen) i va dur a terme viatges de predicació pel territori germànic. Es conserva una *Vita Sanctae Hildegardis* escrita poc després de la seva mort i motivada per l'inici del procés de canonització. Alguns dels passatges més interessants de la *Vita* són els fragments autobiogràfics. En ells Hildegarda reflexiona sobre el do visionari, una facultat que va determinar que fos escoltada pels seus coetanis, però que en cap sentit esgota l'interès intel·lectual –en particular, en l'àmbit de la filosofia natural– de les seves obres.

* Universitat de Barcelona, Universitat Pompeu Fabra. E-mail: georginagonzalezrabasso@ub.edu

TEXTOS

Per què i va començar a escriure Hildegarda de Bingen? *Scivias*, “Protestificatio” (trad. GGR)

1. Va succeir que, en l'any 1141 [...], m'arribà del cel obert una claredat ígnia enlluernadora. Va amarar tot el meu cervell i, com la flama que sense cremar escalfa, inflamà el meu cor i el meu pit sencers, de la mateixa manera que el sol escalfa les coses en estendre els seus raigs sobre elles. I de sobte vaig saber entendre l'explicació de les escriptures: els Salms, els Evangelis i tots els altres llibres catòlics tant de l'Antic com del Nou Testament, malgrat que no disposava de la interpretació de les paraules dels seus textos ni de la divisió de les síl·labes, ni del coneixement dels casos o temps.
2. Però les visions que vaig veure no les vaig percebre en somnis, ni dormint, ni en el deliri, ni amb els ulls i les oïdes de l'home exterior, ni tampoc en llocs amagats. Sinó que les vaig percebre desperta i circumspecta amb la ment pura, amb els ulls i les oïdes de l'home interior, en llocs oberts, segons era la voluntat de Déu.

Experiència visionària i cognoscitiva. Carta d'Hildegarda a Guibert de Gembloux (c. 1175)

3. Des de la meva infantesa [...] fins ara, que ja tinc més de setanta anys, sempre he gaudit del regal de la visió a la meva ànima. En la visió el meu esperit ascendeix, com Déu ho vol, fins a l'alçada del firmament i fins al canvi dels diversos aires [...]. No escolto aquestes coses ni amb les oïdes corporals ni amb els pensaments del meu cor, ni percebo res per intervenció dels meus cinc sentits, sinó en la meva ànima, amb els ulls exteriors oberts, de tal manera que mai no he patit l'absència de l'èxtasi. Veig aquestes coses desperta, tant de dia com de nit. I moltes vegades estic lligada per malalties i immobilitzada per forts dolors fins al punt que amenacen amb dur-me cap a la mort [...] La llum que veig no pertany a un lloc [...] Se'm diu que aquesta llum és l'ombra de la llum vivent i, tal com el sol, la lluna i les estrelles apareixen a l'aigua, així resplendeixen per a mi les escriptures, els sermons i les virtuts, i algunes obres dels homes formades en aquesta llum. De tant en tant, i no gaire sovint, percebo en aquesta llum una altra llum, a la qual anomenen llum vivent.
4. I simultàniament veig, escolto i sé, i gairebé en el mateix moment aprenc allò que sé. En canvi, allò que no veig ho ignoro perquè soc indocta. I allò que escric ho veig i ho escolto en la visió, i no poso altres paraules que aquelles que escolto. Ho profereixo amb els mots llatins sense llimar, tal com els escolto en la visió, ja que en la visió no m'ensenyen a escriure com escriuen els filòsofs.

L'univers oval i elemental del *Scivias* (I, 3)

5. *Després vaig veure un enorme artefacte rodó i ombrívol segons la semblança amb un ou [...] la part exterior del qual estava envoltada per un foc brillant que tenia a sota una mena de pell ombrívola. En aquest foc es trobava un globus de foc rutilant de tal magnitud que il·luminava tot aquell artefacte i per sobre tenia tres teies col·locades en ordre, que amb les seves flames sostenien el globus perquè no caigués [...]. Però sota la pell [ombrívola] hi havia un èter puríssim [...] i en ell vaig veure un globus immens de foc candent, amb dues clares teies a sobre que l'encarrilaven en la seva trajectòria. L'èter aplegava en tot el seu àmbit moltes esferes radiants, sobre les quals, a vegades, aquest globus alleugeria una mica el seu foc en enviar-los la seva claredat. Després tornava envers el globus de fulgor rogenic, restablí les seves flames en ell, i novament les llançava sobre les esferes. I de l'èter va sorgir una ràfega d'aire amb remolins, que s'estenia per tot arreu de l'artefacte. I per sota de l'èter vaig veure un aire aquós, amb una pell d'alba a baix que, estenent-se d'aquí cap a allà, aportava humitat a tot l'artefacte [...]. I, enmig d'aquests elements, hi havia un enorme globus d'arena que, envoltat per ells, no podia desplaçar-se ni cap a un costat ni cap a l'altre.*

L'univers esfèric i mesurat del *Liber divinatorum operum* (I, 2, 1)

6. *Però també vaig veure un globus [la Terra] enmig de l'aire tènue, que en la seva pròpia circumferència es trobava a la mateixa distància de l'aire fort, blanc i brillant; certament,*

la seva latitud era tan gran en sentit transversal com ho era la profunditat de la distància des de la part més perifèrica del cercle superior fins a la part més inferior dels núvols, o des de la part més inferior dels núvols fins a la part més externa d'aquell mateix globus.

Comparació de les dues imatges de l'univers (*Liber divinatorum operum*, I, 2, III)

7. L'instrument en forma d'ou que se't va manifestar en les teves visions anteriors aparegué així només perquè l'analogia permetia d'expressar millor la distinció dels elements del món. La multiplicat de les divisions del món, i la distribució dels elements, s'assembla a l'estructura múltiple de l'ou. Aquí [en el *Llibre de les obres divines*], en canvi, la imatge de la roda mostra la disposició circular i la correcta proporció dels elements. Tanmateix, cap de les dues [imatges de l'univers] s'assimila per complet a la figura del món, ja que aquesta és sencera, rodona i giratòria, i només una esfera completa i giratòria imitaria la seva forma en totes les seves parts.

La força creadora (*Liber divinatorum operum*, I, 1)

8. "Jo [Caritas, soc] la força suprema i ígnia, que va encendre totes les espurnes vivents [...] Tot disposant-me al voltant del cercle i volant pel seu contorn amb les meves plomes superiors, és a dir, amb la saviesa, ho vaig ordenar adequadament. I jo, també, vida ígnia de la substància de la divinitat, llanço flames sobre la bellesa dels camps i brillo en les aigües, i resplendeixo en el Sol, la Lluna i les estrelles".

L'ésser humà, centre de la creació i de l'univers (*Liber divinatorum operum*, I, 2)

9. En l'estructura del món l'ésser humà hi és com en el mig, atès que és més potent que les altres creatures que habiten allí, i que, malgrat que menut en estatura, és gran per la virtut de l'ànima.

Carta d'Hildegarda als Prelats de Magúncia (c. 1178-1179)

10. Vet aquí, senyors i prelats nostres, allò que Déu m'ha ordenat dir-vos. He vist també quelcom a propòsit del fet que, per obeir-vos, hem deixat de cantar en l'ofici diví i només l'hem llegit en veu baixa. He sentit una veu que procedia de la llum vivent i que pronunciava diverses formes de lloança segons el salm de David [...]. Per tal de no viure en el record del seu desterrament, sinó en aquesta dolçor de la lloança divina en la qual Adam gaudia amb els àngels, i per incitar a ella els homes, els sants profetes, ensenyats per aquest mateix esperit que havien rebut, no només van compondre els salms i els càntics que cantaven a fi d'inflamar la devoció dels oients, sinó que també van crear amb la mateixa finalitat els instruments sobre els quals serien interpretats els salms, amb les seves diverses sonoritats; d'aquesta manera, tant per l'aspecte exterior i les particularitats de cada instrument musical como pel so de les paraules pronunciades, els oïdors [...] advertits i ben disposats per les formes exteriors, reben una formació interior [...]. Ja que en escoltar algun càntic l'home sospira i gemega, en recordar l'harmonia celeste, el profeta, considerant amb penetració la profunditat de la naturalesa espiritual i sabent que l'ànima és simfònica, ens exhorta en el salm a confessar a Déu amb la cítara i el salteri de deu cordes.

Alexandre Koyré, *Études d'histoire de la pensée scientifique*, París: Gallimard, 1973, p. 87.

11. Les concepcions cosmològiques, fins i tot aquelles que considerem científiques, no han estat més que molt rarament –potser gairebé mai– independents de nocions que no ho són, a saber, de nocions filosòfiques, màgiques, religioses.

Ensemble Organum, *Hildegard von Bingen: Laudes de Sainte Ursule* (CD), direcció de **Marcel Pérès**, Arles, 1997, p. 6. Citat a Rosa Rius Gatell, "Armonías y disonancias en el cosmos de Hildegarda de Bingen", *Duoda. Revista d'Estudis Feministes*, 16 (1999), p. 35-52; 10.

12. La música d'Hildegarda [...] pren sovint la forma d'una declamació lenta i solemne destinada a permetre que l'oïdor integri cada paraula i deixi despertar en el seu esperit la imatge que, en prendre vida, podrà ser contemplada.

QUADRE COMPARATIU DE LES DUES VISIONS DEL'UNIVERS

	Scivias	Llibre de les obres divines
Figura i constitució de de l'univers	Oval. Sis zones concèntriques formades pels quatre elements. Cosmos ontològicament homogeni.	Esfèrica. Set cercles (esferes?) concèntrics formats pels quatre elements. Cosmos proporcionat i homogeni.
Causa metafísica del moviment celeste Agents de la mecànica celeste	La voluntat i el poder de Déu, creador de l'univers, són l'origen del moviment. El moviment es concep com una dinàmica interna dels elements; ràfegues de vent amb remolins i fenòmens atmosfèrics extrapolats a escala còsmica.	La força ígnia (caritat, racionalitat i vida), que forma part de la divinitat, fa de mediatra entre la Trinitat i el món, genera la vida i el moviment. El moviment es concep en clau física: els vents principals amb els vents col·laterals produeixen el moviment diari, i un vent especial s'encarrega del moviment contrari dels planetes.
La noció de <i>sympatheia</i>	Entesa com a autoregulació: equilibri dinàmic en la distribució de l'escalfor i la humitat en l'univers. L'aire s'estén per tot l'univers i varia en contacte amb els altres elements. L'univers és un medi sonor, i en cada criatura ressona l'harmonia celeste.	Entesa com a interconnexió: influxos dels elements, els vents i les estrelles en els humors i òrgans del cos; tenen un efecte en els humans tant a nivell físic com espiritual. Concepció aritmètica de l'harmonia celeste, vinculada a la proporció.
Ordenació planetària implícita Estrelles La Terra	Terra; Lluna, Mercuri, Venus (zona de l'èter); Sol, Mart, Júpiter i Saturn (foc brillant). Totes les estrelles, de magnituds diverses, situades a la zona de l'èter. Astre tan digne com els altres.	Terra; Lluna, Mercuri, Venus (zona de l'èter); Sol (foc negre); Mart, Júpiter i Saturn (foc brillant). Les setze estrelles principals (estels fixos) situades a la perifèria del cosmos; les estrelles secundàries (de magnituds diverses) en el cercle de l'èter i de l'aire fort, blanc i brillant. Astre digne. Descripció del cicle de la natura i de les zones de la Terra.
Concepció de l'ésser humà	L'ésser humà s'associa amb la Terra. Adam: paradigma de la condició humana; elogi de la racionalitat, la ciència i la veu originals, creació divina que hem d'intentar restituir. Salvació entesa com a <i>renovatio</i> , que cal cercar amb l'exercici de la virtut. Les decisions i accions virtuoses fan present quelcom de diví en el món.	Analogia entre l'univers i l'ésser humà entesos, respectivament, com a macrocosmos i microcosmos. És el centre tant de la creació com de l'univers, i des d'aquesta cruïlla simbòlica fa camí cap a la salvació, tot servint-se dels recursos propis i de la natura. Cal que trobi les subtilitats de cada criatura natural i que sàpiga extreure'n la utilitat per a la salvació.
Estadis de la matèria	Quatre estadis de la matèria que es corresponen amb els moments claus de la història de la salvació. Preeminència del foc en la creació i, juntament amb l'aigua, a la fi dels temps.	Transfons escatològic, polític, moral i espiritual. S'emfasitza l'acció de la caritat tot al llarg de la història de la salvació i en la plenitud dels temps. Preeminència de la força ígnia divina, en la creació i a la fi dels temps.
Tradició filosòfica	Fonamentalment estoica.	Estoica i platònica.

IMATGES

El monestir de Rupertsberg (a Bingen) en un gravat de 1628. Extret de Hans-Jürgen Kotzur (ed.), *Hildegard von Bingen 1098-1179*, col. Winfried Wilhelmy i Ines Kornig, Magúncia: Verlag Philipp von Zabern, 1998, p. 77.

Hildegarda de Bingen, *Scivias*. Protestificatio. Wiesbaden, HLB, ms. 1 (facsimil), s. XII, fol. 1r.

Hildegarda de Bingen, *Scivias*. I, 3. Wiesbaden, HLB, ms. 1 (facsimil), s. XII, fol. 14r.

Hildegarda de Bingen, *Liber divinum operum*, I, 2. Lucca, BS, cod. 1942, s. XIII, fol. 9r

BIBLIOGRAFIA

Cirlot, Victoria; Garí, Blanca, *La mirada interior. Escritoras místicas y visionarias en la Edad Media*, Barcelona: Ediciones Martínez Roca, 1999, p. 49-75.

Dronke, Peter, *Las escritoras de la Edad Media*, trad. Jordi Ainaud, Barcelona: Crítica, 1994.

Epiney-Burgard, G.; Zum Brunn, E., "Hildegarda de Bingen", "Cartas y visiones de Hildegarda", dins: *Mujeres trovadoras de Dios*, Barcelona: Paidós, 1989, p. 35-72.

Hildegardis Bingensis, Epistolarium, ed. Lieven van Acker, (Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis, 91, 91a) i Monika Klaes (CCCM, 91b), Turnhout: Brepols, 1991, 1993, 2001.

—, *Liber divinorum operum*, ed. Albert Derolez i Peter Dronke, CCCM 92, Turnhout: Brepols, 1996. [Trad. cat.: Hildegarda de Bingen, *Llibre de les obres divines*, intr. Rosa Maria Piquer, trad. Isabel Segarra, Barcelona: Proa, 1997; trad. cast.: *Libro de las obras divinas*, intr. M. E. Góngora, trad. M. Isabel Flisfisch, M.E. Góngora i M. José Ortúzar, Barcelona: Herder, 2009].

—, *Scivias*, ed. Adelgundis Führkötter i Angela Carlevaris, CCCM 43-43a, Turnhout: Brepols, 1978. [Trad. cast.: Hildegarda de Bingen, *Scivias. Conoce los caminos*, trad. Antonio Castro Zafra i Mónica Castro, Madrid: Trotta, 1999].

Vita Sanctae Hildegardis, ed. Monika Klaes, CCCM 126, Turnhout: Brepols, 1993. [Trad. cast.: *Vida y visiones de Hildegard von Bingen*, ed. Victoria Cirlot, Madrid: Siruela, 2001]

Martinengo, M.; Poggi, C.; Santini, M.; Tavernini, L.; Minguzzi, L., *Libres para ser: mujeres creadoras de cultura en la Europa medieval*, trad. Carolina Ballester, Madrid: Narcea, 2000.

Moulinier, Laurence, *Le Manuscrit perdu à Strasbourg. Enquête sur l'oeuvre scientifique de Hildegarde*. París - Saint-Denis: Publications de la Sorbonne-Presses Universitaires de Vincennes, 1995.

Newman, Barbara (ed.), *Voice of the Living Light: Hildegard of Bingen and her World*, Berkeley: University of California Press, 1998.

Pereira, Michela, *Ildegarda di Bingen. Maestra di sapienza nel suo tempo e oggi*, Verona: Gabrielli Editori, 2017.

Pernoud, Régine, *Hildegarda de Bingen. Una conciencia inspirada del siglo XII*, trad. A. González Bonilla, Barcelona: Paidós, 1998.

Rabassó, Georgina, *L'univers vivent d'Hildegarda de Bingen: perspectives filosòfiques*, pròleg de Rosa Rius Gatell, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans - Diputació de Barcelona (Premi Rafael Patxot, 3), 2018.

—, "El cielo y la tierra en el *Hortus deliciarum* de Herrada de Hohenbourg", dins: Muñoz, M.J.; Cañizares, P.; Martín, C. (ed.). *La compilación del saber en la Edad Media*, Oporto: Fédération Internationale des Instituts d'Études Médiévales, 2013b, p. 429-446.

—, "Las virtudes, fuerzas vivas del alma en Hildegarda de Bingen", *Cauriensia. Revista Anual de Ciencias Eclesiásticas*, 7 (2012), p. 21-31.

Rius Gatell, Rosa, "La sinfonía constelada de Hildegarda de Bingen", P. Beneito (ed.), *Mujeres de luz. La mística femenina y lo femenino en la mística*, Madrid: Trotta, 2001, p. 123-135.

—, "Armonías y disonancias en el cosmos de Hildegarda de Bingen", *Duoda. Revista d'Estudis Feministes*, 16 (1999), p. 35-52.

Santini, Marina, "Palabras e imágenes: alimento de libertad. La relación educativa en Hildegarda y Herrada", *Duoda. Estudis de la Diferència Sexual*, 35 (2008), p. 119-139.

Segarra, Isabel, "Hildegarda de Bingen: visions del cosmos *intra muros*", *Auriga. Revista de divulgació del món clàssic*, 17 (1997), p. 12-16.